

СОЦІАЛЬНА ОСВІТА: наукові дослідження

УДК [37.013.43:178]– 054.7

*Годлевська А. І.,
к. пед. н., доцент
кафедри соціальної педагогіки,
факультет соціально-
психологічних наук та управління,
Національний
педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова
(Київ, Україна)*

*Домарацька А. Л.,
бакалавр соціальної педагогіки,
факультет соціально-
психологічних наук та управління,
Національний
педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова
(Київ, Україна)*

ФОРМУВАННЯ БАТЬКІВСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ, БАТЬКІВСТВА У МОЛОДОГО ПОДРУЖЖЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті аналізується сутність поняття “батьківства” як багатогранного явища, біологічного, соціокультурного, соціально-психологічного феномену; розглядаються історичні аспекти формування

батьківства; основні компонентні характеристики батьківства; сучасні проблеми формування батьківства, батьківської позиції в молодого подружжя.

Ключові слова: батьківство, компоненти батьківства, батьківська позиція, характеристика батьківства, молоде подружжя.

В статтєе анализується поняття “родительство” как многогранное явление, биологический, социокультурный, социально-психологический феномен; рассматриваются исторические аспекты формирования родительства; основные компонентные характеристики родительства; современные проблемы формирования родительства, родительской позиции у молодых родителей.

Ключевые слова: отцовство, компоненты отцовства, родительская позиция, характеристика отцовства, молодые супруги.

This article analyzes the notion of parenthood as a multidimensional phenomenon and also as a biological, sociocultural, socio-psychological phenomenon. It examines the historical aspects of the parenting formation; the main component characteristics of modern problems of parenthood formation, parent position of young parents.

Keywords: fatherhood, components, paternity, parental position, the characteristic of paternity, young couple.

Сучасні зміни в соціальних, політичних, економічних умовах і свідомості громадян України загострили протиріччя у сімейному житті, вихованні дітей, змінили погляди на родинні цінності.

Майже кожна людина стає батьком або матір'ю, і якість сімейних стосунків, виховання дітей в сім'ї залежить від рівня свідомості батьків у ставленні до своїх обов'язків, від відповідального ставлення молодого подружжя до виховання дитини, від сформованості батьківської позиції.

Життя дітей, їхня подальша доля залежать від особистісних якостей батьків, справжньої любові до дитини, створення позитивного сімейного мікроклімату, в якому маленький член сім'ї завжди буде почуватися затишно, відчувати себе бажаною та щасливою дитиною.

Сьогодні молоді сім'ї переживають значні труднощі, зумовлені кризовими явищами, притаманними сучасному українському суспільству. Суспільство зацікавлене в такій сім'ї, яка здатна виробити та реалізувати власну життєву стратегію, забезпечити не лише своє виживання, а й розвиток молодого покоління.

Фахівці соціальної сфери, психологи, соціологи все більше ставлять питання необхідності підготовки молоді до сімейного життя, до виконання складних рольових функцій батька та матері, формування в них навичок батьківства для створення міцної сім'ї.

Метою нашої статті є аналіз актуальної, соціально-педагогічної проблеми формування батьківства, батьківської позиції у молодого подружжя.

В Україні підготовка молоді до створення сім'ї, до виконання батьківських обов'язків традиційно здійснювалася через передачу батьківських настанов від прадідівських, батьківських сімей до дітей.

У вітчизняній етнопедагогічній теорії та практиці виховної діяльності української сім'ї [6; 7] виділено шість періодів:

I період – із найдавніших часів до кінця VIII століття – характеризується зародженням первісних форм інституту сім'ї та інституту батьківства і закріпленням функцій за виховним інститутом у період існування слов'янських племен.

II період – IX століття – середина XVII століття – відзначався зміцненням позицій інституту батьківства в суспільстві та формуванням його традицій у Княжу добу (Київська Русь, Галицько-Волинське князівство, Велике князівство Литовське) та період слов'янського Відродження.

III період – друга половина XVII століття – XVIII століття – виділявся зміною статусу та дієвості членів інституту батьківства в контексті Козацької доби.

IV період – XIX століття – 1920 р. – був часом активного формування та розвитку інституту батьківства в контексті національної системи виховання.

V період – 1920–1991 рр. – період деформації цінностей інституту батьківства і його функцій за радянських часів.

VI період – з 1991 р. – донині – характеризується подоланням стереотипів, відродженням інституту батьківства на національних та загальнолюдських засадах в Українській державі.

Проблемам сімейного виховання і батьківства як складової всебічного розвитку й виховання дитини приділяли увагу педагоги минулого (О. Духнович, А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Русова, К. Ушинський та ін.); становленню та розвитку сім'ї (І. Бестужев-Лада, Д. Варга, І. Гребенніков, Г. Гурко, Н. Гусак, С. Жигалін та ін.); готовності молоді до сімейного життя (В. Захарченко, І. Мачуська, С. Мещерякова й ін.); феномену батьківства (О. Антонов, В. Бойко, В. Борисов,

Т. Говорун, І. Степанов, О. Співаковська, А. Сухарев, Л. Шнейдер та ін.); формуванню усвідомленого батьківства (Т. Веретенко, Г. Лактіонова, Р. Овчаровата ін.).

Аналіз науково-педагогічної літератури [1; 3; 6; 7] засвідчує, що поняття “батьківство” не є однозначним. Існує багато думок щодо визначення даного терміна.

У літературі сутність батьківства як багатогранного явища тлумачиться в декількох аспектах [4, с. 335], а саме розглядається: як біологічний, соціокультурний та психологічний феномен; інтегральне психологічне утворення особистості (батька і/чи матері); надіндивідуальне ціле (ми-батьки); соціальний інститут, який поєднує два інших інститути – материнство і батьківство (у вузькому розумінні); діяльність батьків по догляду, матеріальному забезпеченню, вихованню, навчанню дитини; етап в житті людини, який починається з моменту зачаття дитини і не припиняється після смерті дитини; як буття, стан, перебування людини в положенні батька; об’єктивний факт походження дитини від конкретних батьків, засвідчений актовим записом про народження в органах РАЦС; суб’єктивне відчуття людини себе батьком; кровне споріднення між батьками і дитиною; усвідомлення батьками родинного зв’язку з дітьми.

Науковець І. Кон визначає “батьківство” як “систему взаємопов’язаних явищ: а) батьківські почуття, любов, прив’язаність до дітей; б) специфічні соціальні ролі й нормативні приписи культури; в) обумовлена тим і іншим поведінка, ставлення батьків до дітей, стиль виховання й т. ін.” [2, с. 78].

Дослідник В. Кравець у своїй монографії “Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства”, говорячи про батьківство в широкому значенні, має на увазі сукупність біологічних, правових, виховних функцій, які виконуються чоловіком і жінкою відносно своїх дітей. Фундаментом же справжнього батьківства він вважає “формування в дитини переконання про те, що вона в майбутньому не стільки лікар, учитель, шофер або хтось ще, скільки передусім батько чи мати”, тим самим наголошуючи, що підготовка до батьківства – основне завдання суспільства” [3, с. 45].

У праці “Психологічний супровід батьківства” Р. Овчарова з психологічної точки зору визначає батьківство як соціально-психологічний феномен, що є сукупністю знань, уявлень та переконань стосовно себе у батьківській ролі, які реалізуються у всіх проявах поведінкової складової батьківства. На думку дослідниці, батьківство є відносно

самостійною підсистемою в системі сім'ї. Це обумовлено тим, що “основним критерієм для виділення батьківства з навколишнього середовища служить її цільове призначення – це народження та виховання дітей” [4, с. 28]. Науковець розглядає батьківство.

Згідно з твердженнями дослідників Р. Овчарової, І. Братуся, в період становлення батьківство є нестійкою структурою, що виявляється у відсутності узгодженості деяких компонентів між батьками, періодичному виникненні конфліктів. На думку науковців, становлення характеризується узгодженням уявлень чоловіка й жінки щодо ролі батьків, функцій, розподілу відповідальності, обов'язків. До моменту появи дитини на світ узгодження уявлень відбувається на теоретичному рівні, за допомогою бесід, побудови планів на майбутнє. З появою дитини узгодження уявлень реалізується на практиці [5].

Т. Алексеєнко [1] визначає батьківство як:

1) соціально-психологічний феномен, що є сукупністю знань, уявлень і переконань щодо себе в батьківській ролі, які реалізуються у всіх проявах поведінкової складової батьківства;

2) процес забезпечення батьками (рідними чи прийомними) необхідних умов для повноцінного розвитку та навчання дітей.

У ракурсі проаналізованих досліджень [2; 6; 7] слід коротко розглянути історичні аспекти формування батьківства.

На ранніх стадіях розвитку людства індивідуальне батьківство не було інституалізовано, доглядом за дітьми та їх вихованням займалися сім'я і вся громада. В період розвитку феодалізму поширився звичай обов'язкового виховання дітей поза батьківською родиною. В XV–XVI сторіччях збільшується увага до дітей, підвищенням вимогливості та строгості до них; підкреслюються обов'язки дітей щодо батьків, проте обминається питання батьківських обов'язків по відношенню до дітей. Лише наприкінці XVIII – початку XIX сторіч у суспільній свідомості стверджується дитиноцентрична орієнтація, батьківська любов стає однією з головних моральних цінностей. Протягом тривалого часу інститут шлюбу та інститут батьківства були взаємопов'язані, що закріплювалося на рівні законодавства, моральних настанов, цінностей суспільства. У другій половині XX сторіччя батьківство та подружні стосунки почали розмежовуватися. Держава створює структурні умови для виконання батьківських ролей і втручається у разі необхідності у стосунки між батьками і дітьми. В соціальному контексті батьківство є процесом забезпечення батьками (рідними чи прийомними) необхідних умов для повноцінного розвитку та навчання дітей [7; 8].

Батьківство включає права й обов'язки щодо виховання, розвитку, утримання дитини, інші права та пільги, які надаються батькам (у широкому розумінні). Припиняється батьківство лише зі смертю батьків (в широкому значенні). Після позбавлення батьківських прав ім'я батька з акту запису про народження дитини не вилучається. За ним залишається лише один обов'язок – утримання дитини.

У розумінні батьківства поєднуються два компоненти – материнство і батьківство, в яких підкреслюються біологічні та соціальні зв'язки між подружжям і дітьми (народження та виховання дітей, залучення їх до культурних і духовно-етичних цінностей суспільства тощо). Взаємозв'язки між батьками й дітьми включають: психологічну підтримку, фасилітацію психічного та особистісного розвитку, надання психологічної допомоги тощо. Батьківство не є тотожним сумі материнства і батьківства, поняття “батьківство” є єдиним цілим, яке виходить за межі індивіда (“материнство” і “батьківство” стосуються окремої особистості).

Як стверджують науковці [3; 4; 5], у період становлення батьківство відрізняється рухомістю структури та періодично супроводжується конфліктними ситуаціями. Розвинена форма батьківства характеризується відносною стабільністю й реалізується в узгодженості між батьками.

Основними компонентними характеристиками батьківства є:

- ціннісні орієнтації подружжя;
- батьківські установки та сподівання;
- батьківські почуття;
- батьківська позиція;
- батьківська відповідальність;
- стиль сімейного виховання.

Аналіз змісту поняття “батьківство”, визначення його компонентів дозволяють нам зробити висновок про те, що воно враховує тісний зв'язок розвитку дитини з благополуччям, внутрішньою атмосферою й способом життя сім'ї, а не тільки з певними методами виховання дітей і формування їх поведінки. У це поняття входять питання впливу сім'ї на формування особистості дитини та її розвиток у цілому. Тобто йдеться мова про формування в молодого подружжя усвідомленого підходу до виконання батьківських функцій, про формування батьківської позиції та відповідальності, про таких батьків, які здатні забезпечити дитині різнобічний розвиток і добробут.

Отже, батьківство – це соціально-психологічний феномен, що є сукупністю знань, уявлень та переконань щодо себе у батьківській ролі, які реалізуються у всіх проявах поведінкової складової батьківства;

як процесу забезпечення батьками (рідними чи прийомними стосовно дитини) необхідних умов для повноцінного розвитку, виховання та навчання дітей. І враховувати, що розвинена форма батьківства характеризується відносною стабільністю й реалізується через узгоджену батьківську позицію та сформовані погляди на батьківство. Тому цілком правомірна постановка проблеми формування батьківства, батьківської позиції.

У межах статті ми не можемо охарактеризувати всі компоненти батьківства. Зупинимося на аналізі батьківської позиції, формування якої є предметом нашого дослідження. Поняття “позиція” (лат. – розміщую, ставлю) тлумачиться як стійка система ставлення людини до певних боків дійсності, що проявляється у відповідній поведінці та вчинках; узагальнена характеристика місця людини чи групи в статусно-рольовій структурі. Як соціально-психологічне поняття, “позиція” є структурно-особистісним утворенням, яке, з одного боку, відображає відносини особистості в системі соціально-психологічного спілкування, а з другого – є відображенням міжособистісних відносин у внутрішній структурі особистості. Це певна спрямованість активності особистості, яка ґрунтується на її вибіркового, усвідомленого ставленні до людей безпосереднього кола спілкування, суспільства, самої себе [3]. Важлива властивість позиції – прагнення завойовувати для себе право на певну програму поведінки. Позиція відтворює погляди, уявлення, установки людини щодо умов власної життєдіяльності, тобто вона є суб’єктивним ставленням до навколишньої дійсності, суб’єктивною оцінкою соціуму, пов’язаними з вибором оптимальної поведінки.

Питання цілеспрямованого формування такого важливого компонента батьківства як батьківська позиція науковцями практично не висвітлені.

З погляду І. Трубавіної, батьківські позиції реалізуються в поведінці батька й матері в тому або іншому типі виховання, тобто в тих або інших способах впливу на дитину і характері спілкування з нею [8].

Саме тому формування батьківської позиції повинно опиратися на усвідомлення й розвиток прогностичного аспекту форм взаємодії з дитиною з використанням різних батьківських позицій, а також корекції рівня домагань батьків щодо дитини.

У своєму дослідженні А. Сушко визначає батьківську позицію, як реальну спрямованість, в основі якої лежить усвідомлена чи неусвідомлена оцінка дитини, що відображається у способах і формах взаємодії з нею [7].

Отже, згідно з аналізом окремих досліджень [1; 3; 4; 5; 6; 7], ідеальним варіантом батьківської позиції є позиція рівності сімейної пари, яка означає визнання активної ролі дитини в процесі її виховання, де вона бере таку ж саму участь у формуванні своєї особистості, як і батьки. Батьківська позиція – це психологічна і виховна спрямованість матері та батька, заснована на свідомій чи неусвідомлюваній оцінці дитини, що отримує своє вираження в певних способах і нормах взаємодії з нею.

Батьківська позиція має такі ознаки:

- адекватність (найбільш близька до об'єктивної оцінки психологічних і характерологічних особливостей дитини, побудова виховного впливу на основі такої оцінки); адекватність – це ступінь сприйняття батьками індивідуальних особливостей дитини, її розвитку, співвідношень якостей, притаманних дитині; адекватність проявляється у ступені сприйняття образу дитини;
- динамічність – ступінь рухомості батьківських позицій, здатність змінити способи та форми взаємодії з дитиною;
- гнучкість (здатність змінювати методи та форми спілкування і впливу на дитину відповідно до її вікових особливостей, конкретних ситуацій);
- прогностичність – це здатність батьків до прогнозування подальшого розвитку життя дитини та побудови взаємодії з нею;
- перспективність (спрямованість виховних зусиль на майбутнє відповідно до вимог, які поставить перед дитиною подальше життя) [8].

Формування батьківства, зокрема, батьківської позиції, починається в батьківській родині і задовго до появи власних дітей. Батьківська сім'я створює умови для формування батьківства, а власна сім'я – умови для його реалізації. Прояв батьківства залежить від індивідуально-типологічних і особистісних особливостей батьків, а також від соціально-психологічних характеристик батьківської та власної родини, що формується. Формування батьківської позиції можливе лише за умов проведення аналізу та розуміння власного підходу до виховання й розвитку дитини на основі дослідження різноманітних як теоретичних, так і практичних підходів до формування батьківства. Зокрема, розуміння, що не можна формувати окремо один із компонентів батьківства.

На нашу думку, процес формування батьківської позиції може включати соціально-психологічну діагностику молодого подружжя, структурування психологічних і соціально-педагогічних проблем батьківства, сім'ї. Власне етап усвідомлення батьківства, своєї батьківської позиції, на нашу думку, має бути організований за компонентним принципом, тобто завдяки взаємозв'язку компонентів і підсистем

у структурі системи сім'ї, можна впливати на здійснення батьківства шляхом його психолого-педагогічного формування – включати насамперед проведення обговорень феномену батьківства – інтегрального поняття компонентів батьківства: ціннісних орієнтацій батьків, батьківських установок й очікувань (сподівань), батьківських почуттів, батьківських позицій, батьківського ставлення, батьківської відповідальності, стилю сімейного виховання.

Отже, необхідно відзначити, що в плані формування батьківства, батьківських позицій зокрема, суспільний рівень впливів задає для особистості певні зразки батьківства, які заломлені через особливості обох членів подружжя, їх ціннісно-мотиваційну сферу, а також досвід, отриманий у батьківській сім'ї, дають початок формуванню батьківства, батьківської позиції в кожному конкретному випадку.

Література:

1. *Алексеевко Т. Ф.* Молода сім'я в сучасному виховному процесі / Т. Ф. Алексеевко // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 4. – С. 53–59.
2. *Кон И. С.* Отцовство как социокультурный институт / И. С. Кон // Педагогіка. – 2005. – № 9. – С. 34.
3. *Кравець В. П.* Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства / В. П. Кравець. – К. : Видав. центр “Академія”, 2001. – 244 с.
4. *Овчарова Р. В.* Психологическое сопровождение родительства / Р. В. Овчарова. – М. : Изд-во Ин-та психотерапии, 2003. – 319 с.
5. *Овчарова Р. В.* Родительство как психологический феномен : учеб. пособ. / Р. В. Овчарова. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2006. – 496 с.
6. *Руденко Т. П.* Молода сім'я в Україні: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спеціальність 09.00.03 “Соціальна філософія та філософія історії” / Руденко Т. П. ; Київський політехнічний університет. – К. : Знання-Прес, 2004. – 18 с.
7. *Сушко А.* Стабільність молодого сім'ї в Україні. Соціально-філософський та демографічний аспекти / А. Сушко // Мультиверсум : філософський альманах. – К. : Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2004. – С. 235–242.
8. *Трубавіна І. М.* Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Трубавіна І. М.; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – Х., 2009. – 595 с.